

Вульгáта, Біблія Вульгáта (Вульгата; лат. *Biblia Vulgata*, від лат. *vulgaris* — звичайний, простонародний, узвичаєний, оприлюднений, з *vulgus* — натовп, народ) — латиномовний переклад *Біблії* кін. 4 — поч. 5 ст., здійснений переважно *Єронімом Стридонським*. Замінив різні варіанти старолатинських перекладів книг *Старого* і *Нового Завітів* (відомі як *Vetus Latina*, букв. — стара латина), що були у церковному користуванні.

Термін виник у добу пізнього *середньовіччя*. З 16 ст. Вульгата — єдиний офіційний текст Біблії, що має нормативний авторитет у *Католицькій церкві*.

Історична довідка

Передумови та організація перекладу

Упродовж 2–4 ст. у середовищі латиномовної Західної церкви були поширені численні версії перекладу Біблії (*Vetus Latina*). Неофіційний статус таких версій давав підстави для розбіжних *інтерпретацій* (напр., тільки Євангеліє від Луки налічувало 27 версій). Крім того, переклади Старого Завіту були вторинними, базованими на *Септуагінті* (а не на оригінальних єврейсько-арамейських текстах), що впливало на їхню якість. Серед помітних недоліків: буквалізм, стильова недосконалість, граматичні помилки, бідний словниковий запас.

З метою виправити численні помилки і покласти край різночитанням *Святого Письма*, забезпечити єдність *літургії* було вирішено укласти єдиний авторитетний текст Біблії для Римської церкви. Папа Римський *Дамасій I* доручив (382) роботу над текстом особистому секретарю Софронію Євсевію Єроніму зі Стридону (див. *Єронім Стридонський*). Останній відрізнявся освіченістю і добрим знанням мов: ґрунтовно володів латинською, грецькою (майже 6 р. перебував у м. Антіохії), студіював *іврит* (у часи усамітнення в сирійській пустелі).

Отримане від папи завдання початково стосувалося перегляду й редагування чотирьох *Євангелій* на основі оригінальних грецьких текстів, що Єронім Стридонський і здійснив у м. Римі в 383.

Після смерті папи Дамасія I Єронім перебрався до м. *Вифлеєма*, удосконалював знання мов і за власною ініціативою продовжив працю — узявся до редагування та перекладу більшості книг Біблії. Отримав можливість користуватися бібліотекою в м. Кесарії, у фондах якої була «Гексапла» *Орігена* (грец. «*Εξαπλῆ*»; синоптичний звід різних грецьких перекладів старозавітних текстів у 6 колонках, укладений бл. 245). Старий Завіт опрацьовував на базі

масоретського тексту і перекладав з давньоєврейської, арамейської та грецької мов. Роботу над перекладом старозавітних текстів завершив 405.

Особливості перекладацької праці

Єронім Стридонський наслідував перекладацьку стратегію, узяту від *Цицерона*, за якою головне у перекладі — передати авторський сенс, а не зберегти мовну структуру оригіналу, тобто слушний переклад не може бути буквальним. Разом з тим у приватному листуванні Єронім звертав увагу на обережність у застосуванні такого підходу до Святого Письма, де навіть порядок слів є Божою таємницею.

Текст перекладав звичайною протонародною мовою, а не вишуканою літературною латиною, позаяк *християнство* мало найбільше прихильників серед широких верств простого люду. Однак, з огляду на відсутність у тогочасній латині низки термінів (головно абстрактних), Єронім утворив близько 350 *неологізмів*. Наголошував на тому, що його переклад є не так результатом божественного натхнення, скільки справою вченості. Через це наразився на гостру критику сучасників, зокрема *Аврелія Августина* (з часом Августин став використовувати переклади Єроніма у своїх творах, проте вважав їх непридатними для *богослужіння*).

Брак відомостей про різні латинські версії, що передували Вульгаті, заважає достеменно визначити, яка частина праці Єроніма була редакцією попередніх текстів, а яка — його власним перекладом. Біблеїсти у переважній більшості сходяться на такому.

*Праця над Євангеліями та усіма іншими текстами Нового Завіту за змістом була переглядом і редагуванням корпусу *Vetus Latina*, а не новим перекладом. Понад те, сучасна наука вважає, що всі новозавітні тексти, окрім Євангелій, узяті винятково зі старолатинських перекладів і належать невідомому автору: за різними версіями — Руфіну Сирійському (ймовірно кін. 4 — поч. 5 ст.), представникам *пелагіанства* або комусь із учнів Єроніма.

*Цілковито авторським перекладом Єроніма з давньоєврейської є 38 (із 39) книг *ТаНаХу* (т. з. масоретський текст). Наявна й осібна думка, що Притчі Соломона, Книга мудрості Ісуса, сина Сираха, Книга пророка Варуха і Плач Єремії також були імплементовані зі старолатинських версій. Крім того, існують три єронімівські версії Книги Псалмів: а) романська (набула поширення в м. Римі) — старолатинський текст, адаптований Єронімом у 382–385 до тексту Септуагінти (не зберігся); б) галльська (вперше була впроваджена у Галлії) —

створена між 386 і 391 на основі «Гексапли» (саме ця версія й була визнана офіційною в Католицькій церкві); в) укладена 398–405 на базі оригінального давньоєврейського тексту (ніколи не була використана в літургії).

*Єронім не перекладав т. з. другоканонічні книги, а відредагував наявні (за винятком книг Юдити і Товита, які він переклав з арамейської). Також переклав зі Септуагінти доповнення до книг Естер і пророка Даниїла з «Гексапли».

Окрім власне перекладів біблійного тексту Єронім написав латиною 19 *прологів* до книг: *Буття* (посутньо до всього *П'ятикнижжя*), Ісуса Навина, Царів, Хронік, Ездри, Товита, Юдити, Естер, Йова, Псалмів; до текстів, які приписують *Соломону* (Притчі, Еклезіаст, Пісня Пісень); до пророцьких книг Сираха, Ісаї, Єремії, Єзекіїля, Даниїла, 12-ти т. з. малих пророків; до Євангелій, Послань Павла (авторство Єроніма є дискусійним). Прологи до Старого Завіту спираються на автентичні єврейські тексти, а не Септуагінту, що в ті часи різко критикували (оскільки мовою елліністичної культури була переважно грецька, тоді як давньоєврейську вважали якщо не мертвою, то принаймні локальною).

У добу середньовіччя та Відродження

Завдяки патронату *Святого престолу* Вульгата набуває авторитетності, з 5 ст. входить у церковну богослужбову практику та витісняє попередні латинські версії.

Уже з раннього середньовіччя в рукописах Вульгати, виготовлених у *скрипторіях*, з'являються численні помилки і відхилення від тексту Єроніма. Відтак вдаються до спроб відновити оригінальний текст. Першу з відомих приписують римському вченому, екзегету *Кассіодору Флавію*. Назагал від доби середньовіччя зберіглося бл. 10 тис. рукописних примірників Вульгати у кількох редакціях, зокрема італійській, іспанській, французькій, англосакській. Саме вони взяті за основу під час підготовки пізніших критичних видань Вульгати.

Карл I Великий після сходження на королівський престол дав розпорядження відредагувати та уніфікувати священні тексти (на той час у державі були розповсюджені різні редакції Біблії, як старолатинські, так і Вульгати). Вульгата була переглянута радником короля у справах релігії та освіти абатом *Алкуїном*. Він узгоджував текст з нормами класичної латини, його редактура мала за мету виправити *граматику, орфографію і пунктуацію* для навчальних закладів *Франкської держави*. Редакція Алкуїна набула широкої популярності (вагому роль зіграв і його авторитет як настоятеля одного з найбільших *абатств* держави). До нової спроби вдався єпископ *Теодульф*, який заклав початки

критичного методу підготовки біблійних видань (вказував на берегах різночитання з окремих джерел). Рукописів Вульгати за редакцією Теодульфа зберіглося значно менше, ніж за редакцією Алкуїна. Текст Вульгати повсюдно шириться лише від сер. 9 ст. саме завдяки ілюстрованим спискам Біблії Каролінгської доби, почасти розкішно виготовленим екземплярам.

Відомі також пізніші середньовічні редакції, зокрема, здійснені архієпископом Кентерберійським Ланфранком (бл. 1010–1089) та абатом Сіто, співзасновником ордену *цистерціанців* Стівеном Гардінгом (бл. 1050–1134) та ін.

У 13 ст. із метою виправлення помилок і викривлень у Вульгаті виникають об'єднання вчених-текстологів і теологів, результатом діяльності яких були т. з. коректорії, зокрема Паризький, Сорбоннський, домініканський. Тоді ж богослов, політичний і релігійний діяч Стефан Лангтон (бл. 1150–1228) увів стандартний поділ біблійних книг на розділи.

З 16 ст. Вульгата фактично витіснила різні тексти *Vetus Latina*, отримавши загальноприйнятту назву «*versio vulgata*» (букв. — звичноживана, народна версія), або «*Vulgata*».

Поява книгодруку значно зменшила вірогідність помилок і сприяла більшій уніфікації біблійних текстів. Текст Вульгати був уперше відтворений типографським друком Й. Гутенбергом (див. *Біблія Гутенберга*). В основу видання було покладено рукопис 13 ст., почасти з редакцією Алкуїна (що свідчить про видрук найпоширенішої форми тогочасної Вульгати). Упродовж 15–16 ст. було здійснено понад сто видань Вульгати, які базувалися на Біблії Гутенберга і фактично не містили критичного апарату.

Першу спробу правдиво критичного видання Вульгати здійснив 1528 друкар і лексикограф Робер Етьєнн (1503–1559) у Франції. Пізніше саме він упровадив поділ біблійного тексту на вірші у женецькому виданні Нового Завіту (1551).

Протестантський рух відкинув Вульгату як похідну щодо оригіналів Святого Письма і надав перевагу єврейській і грецькій версіям у справі перекладу Біблії національними мовами.

Філологічна наука від доби Відродження також розпочала дискусію з приводу біблійних текстів. Це спонукало католицьку церковну владу ініціювати укладання нової, переглянутої версії Вульгати.

Вульгата як офіційний текст Католицької церкви

Католицька церква санкціонувала три офіційні видання Вульгати:

*Сікстинську Вульгату (лат. *Vulgata Sixtina*; 1590), названу на честь папи *Сікста V*;

*Вульгату Клементину (*Vulgata Clementina*; 1592), названу на честь папи *Климента VIII* (Клементя);

*Нову Вульгату (*Nova Vulgata*; 1979).

Сікстинська Вульгата

Як автентичний латинський текст Святого Письма Вульгату затверджено на *Тридентському соборі* в 1546. За відсутності єдиного авторитетного видання, яке б влаштовувало богословів, Собор ухвалив рішення про підготовку критичного видання Вульгати. Завдання було реалізоване через 45 р. зусиллями чергової комісії (третьої за відліком), що була створена папою Сікстом V.

Фактично Вульгата стала офіційною Біблією Католицької церкви саме з появою Сікстинської Вульгати. Її виданню передувала папська *булла*, що оголошувала текст правильним і єдино придатним для літургійної практики. Проте роботу комісія виконувала поспіхом, деякі корективи Сікст V вносив самостійно, без ґрунтовного опрацювання джерел, текст містив численні друкарські помилки. З огляду на це, після смерті папи, видання було звідусіль вилучене.

Вульгата Клементина

За наступного папи Климента VIII вийшло доопрацьоване і виправлене видання (оскільки на титулі значилися імена обох *понтифіків*, це видання часом називають Сікстинсько-Клементиною Вульгатою).

Стала стандартним біблійним текстом римського чину, зберігала свій авторитет аж до 1979.

Видання теж містило низку помилок, які виправляли у наступних перевиданнях 1593 і 1598. Назва «Клементина» остаточно закріпилася за переробленим виданням Вульгати, надрукованим 1604 в м. *Ліоні*. Текст багаторазово перевидавали упродовж 17–20 ст.

Нова Вульгата

Нова Вульгата — результат роботи біблійної комісії, створеної на *Другому Ватиканському Соборі*.

Внаслідок проведеної літургійної реформи відправлення Служби Божої латиною на середину 1960-х стало рідкісною практикою серед більшості католицьких спільнот. Однак текст Вульгати дотепер використовують у різних *чернечих орденах* (*бенедиктинці, картезіанці, цистерціанці*). Крім того, латинські літургійні тексти є нормативними для всієї Католицької церкви — взірцем, на який мають орієнтуватися переклади національними мовами (що було

підтверджено документом Конгрегації богослужіння та звершення таїнств у 2001).

Під час роботи Другого Ватиканського Собору папа *Павло VI* дав доручення (1965) про перегляд Вульгати Клементини відповідно до новітніх богословських і текстологічних надбань та для потреб реформованого чину літургії. Недоліки Клементини увиразнили нові переклади Біблії національними мовами, що були здійснені з оригінальних текстів і ґрунтувалися на достовірніших джерелах. Нове видання задумували, з одного боку, як співвідносно з сучасною текстологією, таке, що враховувало б віднайдені останнім часом *манускрипти*, демонструвало ясність мови у дусі біблійної латиномовної традиції. З іншого боку, Нова Вульгата мала б зважати на багатовікову літургійну тяглість, кодифіковану богословську і культурну практику європейських народів (тобто не була б кардинально новим перекладом).

Видання Нової Вульгати було здійснене 1979 і проголошене типовим (лат. *editio typica*) папою *Іваном Павлом II*. Відтак стало новим офіційним текстом Біблії, єдиною версією літургії латинського чину Католицької церкви. Нова Вульгата містить 46 книг Старого Завіту і 27 книг Нового Завіту. В основу перекладацької *методології* Старого Завіту були покладені критичні видання масоретського тексту і Септуагінти, тобто для всіх біблійних книг латинську версію було приведено у відповідність до оригінальних текстів давньоєврейською, арамейською та грецькою мовами. Створена на базі критичних видань, сама Нова Вульгата не претендує на статус критичного.

У Новій Вульгаті відсутні апокрифічні книги (Третя і Четверта Ездри і Молитви Манасії), які в Клементині містилися в додатку. Тексти Товита і Юдити взяті з *Vetus Latina*, а не з перекладів Єроніма Стридонського. Книга пророка Ісаї відредагована з огляду на *сувої Мертвого моря*. За мовну прерогативу була обрана ранньохристиянська латина (а не класична латинська мова). Особлива увага приділена Книзі Псалмів: було вирішено зберегти галльський *Псалтир*, освячений багатовіковою традицією, але ретельно звірити його з масоретським текстом, залишивши дух і стиль редакції Єроніма.

Євангелія, зредаговані Єронімом, були максимально наближені до грецького оригіналу, з відтворенням історичних і богословських особливостей *ідіостилю* кожного з чотирьох *євангелістів*.

Окрім основного тексту в Новій Вульгаті розміщено критичний апарат зі вказівками на різночитання і варіанти перекладу грецьких слів. Це засвідчує, що

Католицька церква не вважає переклади dokonаними, уможливує й надалі висловлення авторитетних міркувань і пошук найліпших варіантів перекладу.

1986 побачило світ друге типове видання Нової Вульгати з деякими змінами для увиразнення і більшої уніфікації тексту.

Значення

Вплив Вульгати на культуру західного світу — не тільки у релігійній, але й у мистецькій, художній, мовно-літературній, освітній тощо царинах, — є визначальним для *Європи*. Численні живописні, скульптурні, музичні й літературні твори, натхненні текстом Вульгати, увійшли до скарбниці європейської культурної спадщини. Упродовж усього середньовіччя, Відродження, *Реформації* Вульгата св. Єроніма була ґрунтом, на якому розвивалася не лише західна християнська культура, але сама *ідентичність* європейської *цивілізації*.

Текст Вульгати послужив основою для більшості європейських перекладів Біблії: перші переклади національними мовами незмінно спиралися на тексти Єроніма. Навіть протестантські переклади, які висували за мету замінити латинський, не могли ігнорувати чи не враховувати його. Вульгата значуще вплинула на поетику і стиль викладу біблійних текстів національними мовами та й на саме мистецтво перекладу і розвиток філологічних наук, стала унікальним способом *міжкультурної комунікації*. Чимало абстрактних термінів, буквально перекладених або запозичених з Вульгати, стали частиною національних мов, основою богословсько-філософського термінологічного апарату.

Додатково

*Більшість видань Вульгати у *Новий час* обмежувались Новим Завітом. Помітними подіями в науці 19 ст. стали публікації Вульгати, здійснені К. *Лахманном* у 1842–1850, і теологом К. фон Тішендорфом (1815–1874; тепер Німеччина) у 1864 та ін. У 1906 сходознавець Е. Нестле (1851–1913; тепер Німеччина) опублікував Новий Завіт, у якому текст Вульгати Клементини був представлений критичним апаратом у порівнянні з багатьма іншими, пізнішими виданнями. Найповнішим критичним виданням 20 ст. є Оксфордське видання Нового Завіту Вульгати (1889–1954), яке мало за мету відновити початковий текст Єроніма Стридонського. Папа *Пій X* доручив 1907 монахам-бенедиктинцям абатства Сан-Джироламо-ін-Урбе в Римі підготувати нове критичне видання Вульгати як перегляд Клементини і реконструкцію початкового тексту св. Єроніма. Початково майбутній текст був задуманий як основа для офіційної Біблії Католицької церкви, покликаної замінити

Клементину. І хоча практична потреба у такому виданні відпала ще в середині 20 ст., однак була завершена публікація Старого Завіту (1926–1995).

* Серед біблієстів набуло визнання критичне видання Вульгати, здійснене Німецьким біблійним товариством, — т. з. Штутгартська Вульгата. Видання підготовлене католицькими і протестантськими вченими (робота триває, у 2007 вийшло п'яте видання). Штутгартське видання відоме спробою відновити автентичний текст св. Єроніма шляхом порівняння збережених рукописів давніх кодексів, очищення їх від помилок і тлумачень переписувачів. Видання включило також оригінальні прологи Єроніма (як загальні, так і до окремих біблійних книг). Збережено середньовічний стиль письма. Псалтир представлений у двох варіантах: галльському і перекладений безпосередньо з єврейського тексту. Включено кілька апокрифічних текстів, що робить видання цінним джерелом для історичних, богословських і текстологічних розвідок.

* *Острозька Біблія* (1581), видана Іваном Федоровим в м. Острозі церковнослов'янською мовою, серед першоджерел мала один зі списків т. з. *Геннадіївської Біблії*, низка текстів якої були перекладені з Вульгати. Інші тексти видання також зв'язали як зі Септуагінтою, так і з Вульгатою.

Джерела

1. Vulgata Clementina // Clementine Vulgate project. URL: <https://vulsearch.sourceforge.net/html/>
2. Nova Vulgata Bibliorum Sacrorum Editio // Libreria Editrice Vaticana. URL: https://www.vatican.va/latin/latin_bible.html

Література

1. Gasquet F. A. Revision of Vulgate // New Advent. URL: <http://www.newadvent.org/cathen/15515b.htm>
2. Головащенко С. І. Біблієзнавство. Вступний курс. Київ : Либідь, 2001. С. 83–84.
3. Gandil P. La Bible latine : de la Vetus latina à la Néo-Vulgate // Resurrection. 2002. № 99-100. URL: <https://web.archive.org/web/20160422221726/http://revue-resurrection.org/La-Bible-latine-de-la-Vetus-latina-a-la-Neo>
4. Ковалів Ю. І. Вульгата // Літературознавча енциклопедія : у 2 т. Київ : Видавничий центр «Академія», 2007. Т. 1. С. 206.
5. Fürst A. Aktuelle Tendenzen der Hieronymus-Forschung // Adamantius. 2007. Jg. 13. S. 144–151.
6. Liere van F. Introduction to the Medieval Bible. Cambridge : Cambridge University Press, 2014. 338 p.
7. Gallagher E. Why did Jerome translate Tobit and Judith? // Harvard Theological Review. 2015. Vol. 108 (3). P. 356–375.
8. Rico C. Le traducteur de Bethléem : le génie interprétatif de saint Jérôme à l'aune de la linguistique. Paris : Cerf, 2016. 172 p.
9. Вульгата // Енциклопедичний словник класичних мов / Л. Л. Звонська, Н. В. Корольова, О. В. Лазер-Паньків та ін. К. : ВПЦ «Київський університет», 2017. С. 103.
10. Kraus M. A. Jewish, Christian, and Classical Exegetical Traditions in Jerome's Translation of the Book of Exodus : Translation Technique and the Vulgate. London : Brill, 2017. 266 p.
11. Lang V. Handbook of the Vulgate Bible and its reception. Vulgata in Dialogue. Berlin : The Vulgate Institute Chur (Switzerland), 2023. 778 p.